

Голуб Ніна Борисівна
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка відділу навчання української
мови та літератури Інституту педагогіки
НАПН України*
olnazir_777@ukr.net

СЛОВНИКОВІ ВПРАВИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЛІЦЕЇ

Ключові слова: слово, активний словник, словникові вправи, системна робота.

Зміна підходів в освіті передбачає перегляд не лише змістового, технологічного компонентів, але й результативного. Оновлення його означає, що якісь знання, уміння, навички втрачають сенс і високі позиції, інші – піднімаються в рейтингу, а деякі вносять до переліку вперше. Аналіз програм з української мови засвідчує таку тенденцію і щодо мовних навичок. Так, наприклад, навичку писати каліграфічно з часом вилучили, оскільки на неї немає суспільного запиту. Навичку збагачувати свій активний словник цінували завжди, адже вона є важливим результативним показником (мати значний словниковий запас) не лише мовної, а й загальної освіти й культури мовця, і в рейтингу мовних навичок ХХІ століття вона посідає вищі позиції [2, с. 139].

Системна робота зі словом настільки важлива, що не вибуває з поля зору науковців різних галузей (психології, педагогіки, лінгводидактики, методики літератури тощо) упродовж тривалого часу. У багатьох методичних розвідках ретельно проаналізовано присвячені цій проблемі праці психологів, педагогів, методистів, лінгвістів. Щоб зайвий раз не повторювати відоме, привернемо увагу до узагальнених висновків інших фахівців (експертів з питань освіти, бізнес-тренерів, письменників). Згідно з їхніми висновками, словникова робота актуальна з таких причин:

- 1) ефективна комунікація – чи не найголовніший компонент успіху;
- 2) сьогодні важко знайти галузь, у якій немає запиту на комунікабельність працівників;
- 3) існує зв'язок між словниковим запасом дитини і її подальшими життєвими перспективами: діти, які з дитинства чують більше різноманітних лексичних одиниць, зрештою будують кращу кар'єру;
- 4) молодим людям бракує навичок презентування, вони не вміють говорити чітко й стисло, переконливо й захопливо;
- 5) від слів, які людина вживає, залежить її успіх у житті, стосунках, кар'єрі та бізнесі;
- 6) більшість наших освітніх систем не вчать того, наскільки слова важливі в повсякденних розмовах і настільки сильно вони формують нашу реальність;
- 7) зменшуються світопізнавальні можливості й світопояснювальні спроможності Слова [1], [2], [3].

Зазначені вище тези підтверджують практичний запит на багатий лексикон людини і спонукають до пошуків нових і активізування раніше відомих способів і засобів розв'язання проблеми бідного активного словника учнів.

Ефективним методом збагачення мовлення здавна вважають словникові вправи і прийоми, що визначають суть їх. Щоправда, нині кожна таку вправу стало модно презентувати як окремий інноваційний/інтерактивний чи ін. метод. Йдеться передусім про такі 4 типи: пояснення значень слів; семантичне групування слів; аналіз лексичної одиниці в тексті; складання словосполучень/речень/текстів зі словами. Навряд чи варто шукати заміну їм, доцільно лиш, на нашу думку, розширити зміст кожного різновиду.

Важливість першого типу вправ полягає в тому, що вони сприяють формуванню пильності, уваги до слова в тексті. У процесі виконання їх учні звикають помічати й не ігнорувати незнайомі слова; пояснювати, які значення має слово і в якому значенні воно вжите в тексті; розширювати семантичні межі лексичної одиниці; відчувати слово (яке воно на колір, смак, дотик, із чим асоціюється). Ключовими для цього виду вправ є прийоми тлумачення лексичного значення. Що більше прийомів засвоїть учень і активізує в своїй мовленнєвій практиці – то краще. *Наприклад*: 1. Випишіть із тексту речення, у складі яких є незрозумілі вам слова. Усно скажіть, як ви розумієте зміст цих речень. 2. Випишіть з художнього твору, який вивчаєте на уроках української літератури, незнайомі вам слова. Чи впливають вони на розуміння прочитаного? 3. Що означають такі сполуки: *смеркове дихання, дихання печі, дихання озера, дихання лісу, дихання розпашілого степу*? Розкажіть про ваші відчуття.

* Прочитайте текст. Що для вас означає слово «письмо»? А як його розуміє письменник? Опишіть усно світ цього слова в розумінні автора. Чому автор уживає «Слово» з великої букви?

...Письмо – це проривання до думки крізь нетрі слів. Це пошук гармонії, любові, свободи, захисту, вічності. Це жертвна любов до оповіді, до героя, до природи, до сюжету, до метафори, до поезики, до Слова, до слів, до літер, до розділових знаків і прогалин між ними... Це те, що завмерло на кінчику пера... Письмо – це розширення рамок, руйнування їх і вихід за межі... Це засівання білого поля аркуша знаками одкровень... Письмо – це шитво білим по білому. Нанизування перлів на срібну нитку повістування...

Бо письмо – не категорія значків, літер, слів, сповіщень і фактів. Письмо – царина духа (*За М. Дочинцем*).

Завдяки другому типові вправ учні навчаються аналізувати, класифікувати лексичні одиниці, об'єднувати їх у групи за певними ознаками, демонструвати їхні можливості. *Наприклад*: 1. Випишіть ключові слова тексту й згрупуйте їх. 2. Доберіть іменники, що

становитимуть тематичну групу есе «Спогади про літо». 3. Запишіть емоції, що супроводжували вас у процесі читання улюбленого художнього твору. 4. Доберіть дієслова, які виражають характер дощу (вітру). 5. Згрупуйте іменники (назви рослин) до теми «Луг».

* Прочитайте речення. Якого відтінку іменникові «слово» додають прикметники?

1. Що більше слухають тишу, то щиріші слова злітають з їхніх вуст. Це є обдумані слова! Якщо вже порушувати тишу словом, то це слово мусить бути щирим (*В. Чорней*).
2. Немає сумніших слів, ніж «був», «були», «було» (*М. Дочинець*). 3. Прості слова, а так ударили в серце (*М. Дочинець*).

Третій тип вправ не повинен дублювати попередні. Варто зосереджуватися на відповідності значення слова стилю, контексту. Не менш важливо звертати увагу на естетику слова, призначення й можливості його (який комунікативний намір мовця воно реалізує, на що спрямоване; яку силу має). Наприклад:

* Прочитайте уривок із твору «Яблуко в тайстрі». Про яке слово ви могли б сказати, що воно «має магічну силу»? Що мала на увазі письменниця – дізнайтеся з твору.

...Вона знає, яку магічну силу має це ніжне слово. Воно може розбити найсуворіший фундамент (*В. Чорней*).

* Запишіть речення. Визначте комунікативні наміри мовців. Як сприяють реалізації наміру виділені слова?

1. «Тату, татусю, що сталося, рідненький?» – дівчина підбігає до батька й обіймає його. 2. «Квіточко моя!» – промовляє Георгій, обіймаючи доньку після важкого дня. 3. «Татусю, тобі треба відпочивати, – мовила Клевер. – Твоє *серденько* втомилося». 4. «Доброго ранку, моя *квіточко!*» – з усмішкою вигукує чоловік (*За В. Чорней*).

Активізації лексичної одиниці в мовленні сприяє четвертий тип вправ. Наприклад:
1. Складіть зі словом якомога більше словосполучень. 2. Використайте слово у розповіді про свої досягнення. 3. Складіть діалог, у якому активізуйте подані слова. 4. Напишіть есе, що розкриє суть нового слова.

Насамкінець варто наголосити на важливій умові ефективності словникових вправ – системності впровадження їх. Ці вправи мають стати невід’ємним супровідним компонентом роботи з текстом, що й сприятиме застосуванню їх на кожному уроці.

Література:

1. Борґ Дж. Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування / пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків: Ранок: Фабула. 2019. 304 с.

2. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Н. Борис. К.: Наш формат. 2017. 312 с.

3. Дзюба І. Вимирання Слова / *З криниці літ*: у 3-х томах. Т. 1.: Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. К.: Києво-Могилянська академія. 2006. С. 780-789.